

GYVIEJI ARCHYVAI

Sodas prie Krūčiaus (1994 – 2012)

Lietuviškos novelės meistras Juozas Aputis Zervynose prie Ūlos yra šitaip kalbėjęs: kai rašai ką nors apie savo gyvenimą, atsimink, kad viskas tau yra svarbu ir įdomu, o paskaito kitas – ir nelabai... Visada prisimenu tai. Bet žinau ir kitą pamokymą: savo krašto istoriją geriausiai supranti tada, kai skaitai, ką gyvieji rašo apie gyvuosius

3. Ką pasakė mokslininkai

O 1995-ųjų pavasaris buvo labai ankstyvas, kovo pirmąją prie Krūčiaus, net ir šiauriniame šlaite, jau žydėjo lazdynai, gyvi buvo skruzdėlynai. Bet svarbiausia, kad mažyčiame, tada dar bevardžiame upelio intake mes suradome daug didelių ir mažų aragonito tūtelėlių. Tai tikras atradimas, iki šiol net nežinoma, kokios ypatingos sąlygos reikalingos šiam trapiam kalkingam mineralui susidaryti. Ir šaltinio vanduo turi būti kažkuo ypatingas, ir vietovės geomorfologija kažkaip išsiskirianti. Labai svarbu apsaugoti tokias aragonito buveines nuo techninės invazijos, nuo statybų ir užtvankų, kad nepasikeistų tų aragonitinių šaltinių būklė. Juk tas faktas, kad pagal cheminę sudėtį aragonitas labai panašus į moliuskų kriaukles, yra tikrai paslaptingas, tarsi koks dar neatrastas Gamtos vienovės raktas. Ir nebūtina to įsivaizduojamo rakto tyrinėti, svarbu žinoti, kad jis yra čia pat, prie kalnų upelio Krūčiaus. Šitokia Krūčiaus vidurupio anomalija mums yra dar vienas įrodymas, kad Botanikos sodo teritorijai neberasime geresnės vietos.

Bet kai apie šitokius taikinius mūsų planus sužino geografas bei kraštotvarkos mokslininkai, tuoj pat griežtai pasipriešina. Ir pataria mums pasiskaityti, ką sako kraštovaizdžio draustinio nuostatai – ką tuose draustiniuose galima daryti, o ko negalima. Be to, jeigu tokio Botanikos sodo svarbiausia funkcija bus pažintinė ir mokomoji, ne ūkinė ir ne mokslinė, tai geriausia būtų tokį sodą kurti prie Merkinės. Juk svarbu ir privažiavimas, ir poilsio vietos. Kas bus, jei visa tai atsiras prie Krūčiaus kanjono, kas liks iš kraštovaizdžio draustinio...

Mokslininkai argumentų nestokoja, jie mąsto logiškai, tik bėda, kad ta logika atsiranda tūnant tarp keturių sienų. Galėtų jie nuvažiuoti prie Straujos ir surasti net trijų buvusių vandens malūnų liekanas. Nesunku būtų įsivaizduoti, kad dabartiniam Straujos geomorfologiniame draustinyje prieš aštuoniasdešimt metų šitie malūnai nė kiek nekenkė Gamtai. Tai gal galima kaip nors susitarti – kraštovaizdį saugoti kartu su tos vietos istorija. Juodosios keramikos šukės, rastos prie Krūčiaus, rodo, kad žmonės čia gyveno ir kažką darė... Ir vis dėlto VU geografai gerokai sujaukia ir mūsų idėją, ir konkrečius planus.

4. Ir vaismedžių sodas, ir gėlių darželis

„Čia tau ilgai teks gyventi“ –

šitaip sakė dendrologas ir fotografas Jonas Danauskas, pabuvojęs prie Krūčiaus upelio ir pamatęs kuklius mano pirmuosius bandymus prikelti čia tai, ką Gamta sukūrė ir vėl paslėpė. Turtingas Krūčiaus slėnis Jonui Danauskui šiek tiek priminė Molėtų kraštą, kur jis įkūrė savo dendrologinę kolekciją. Kai drėgmės užtenka, o dirvožemis geras, viskas auga smarkiai, o sodininko darbas yra apginti tai, kas vertingiausia. Ginti reikia kasdien, gyventi ilgai, kol tavo godojamos retosios rūšys įsitvirtins kaip reikiant. Upelis sodo teritorijoje yra svarbiausia orientacinė „ašis“, bet čia dažniausiai ir išsikeroja agresyvios ar net invazinės rūšys. Pradžioje daugiausia reikia mokyti kirviu ir kardui. Taip sako Jonas Danauskas, bet aš prisimenu, kad tokia yra ir dendrologo Laimučio Januškevičiaus patirtis savajame Balninkų kaime prie Tolupio upelio: jei galvoji apie biologinę įvairovę mažame žemės plote, kirsti reikia daug.

Galima įkurti Botanikos sodą ir plyname lauke – tada kirsti nereikės, tik sodinti. Galima net didžiulį terikoną supilti kokioje nuobodžioje aikštėje – turėsi pietinį ir šiaurinį tos dirbtinės kalvos šlaitą, ir tavo galimybės jau kitos. Šitaip yra padaryta kuriant Šiaulių universiteto botanikos sodą. Bet šitoks metodas yra ir brangus, ir nelabai įdomus. Kai pradeda kokia nors didelė statyba, pirmiausia projektuojamas geras kelias – reikės juk čia labai daug visko atvežti. Gi mes, galvodami apie būsimą Botanikos sodą prie Krūčiaus, džiaugėmės, kad arti nėra nei tiktai kelių, bet ir kelių, kad pačias brangiausias retųjų rūšių buveines čia patikimai gina gilios ir šaltiniuotos erozinės raguvos.

Aukštaitijos nacionalinis parkas įkurtas 1974 metais. Kūrimo procesas užsitęsė, bet diskusijos nebuvo bliauzgos. Netrūko ir piktokų ginčų. Į parką atėjo žmonės, kurie aiškiai žinojo, ko nori. Jie matė kokius gamtos ir kultūros turis reikės ginti. Jie jau tada išdrįsdavo viešai paklausti, ar privalo patarnauti visokiems ministrams ir partijos vadams, kurie į gamtą žiūri tikrai pro šautuvo taikiklį. Buvo tada ir labai paprastų pasiūlymų, kurie tarsi užsimiršo laikui bėgant, bet aktualumo neprarado. Viename pasitarime selekcininkas ir pomologas Antanas Ryliškis šitaip kalbėjo: „...aš neįsivaizduoju, kaip gali gyvuoti Nacionalinis parkas be vaismedžių sodo.“ Didelių kolūkinėlių sodų ir mažų sodelių Aukštaitijoje, žinoma, buvo, bet Antanas Ryliškis tada galvojo, kad būtina vienoje vieto-

je sukaupti ir godoti visas vietines veisles, kurios jau nebesvarbios nei sodininkams, nei prekybininkams, bet yra labai įdomios selekcininkams.

Gyvuoja jau net penki Nacionaliniai parkai, o tokio vaismedžių sodo, apie kurį kalbėjo Antanas Ryliškis, vis dar nėra. (Tiktai Babtuose prie Nevėžio yra mokslinė sodininkystės kolekcija). Bet ar tiktai vaismedžiai yra svarbūs Nacionaliniuose parkuose? Galėtų juk visuose etnografiniuose regionuose atsirasti bent po vieną nedidelį Botanikos sodą, kurio programa būtų kitokia nei akademinių Botanikos sodų ir kuriems pirmiausia rūpėtų vietinių retųjų, dekoratyvinių bei vaistinių rūšių išsaugojimas.

Kalbėjome apie tai Vilniaus Universitete su Evaldu Naviu ir Jonu Naujaliu, Kairėnuose su Audriumi Skridaila ir Danute Dainauskaite, ir šita idėja, pradžioje atrodžiusi tokia paprasta, tapo kur kas sudėtingesnė. Evaldo Navio mintis buvo tokia: jeigu Dzūkijos nacionalinis parkas pasiryžta kurti nedidelį Botanikos sodą, tai pirmiausia tame sode reikėtų pamatyti visas Dainavoje žinomas kadagių formas. Daug yra paprastojo kadagio ekologinių formų, ir kas gi daugiau, jeigu ne mes, visas jas tvarkingai parodysime. Panašiai galvoja ir visiems žinomas miškininkas Algirdas Valavičius iš Druskininkų. Toliau – dar sunkiau: dzūkai visada žinojo daug valgomų laukinių augalų, daug prieskoninių ir vaistinių žolynų, taigi ir juos visus būtina patyrinėti iš arčiau – nuo sėklos iki sėklos. Kodėl dilgėlė, baršėtis, varnalėša ir garšva tebenešioja menkinantį patvorių žolės vardą, jau laikas visas tas gėrybes ir grožybes godoti daržo lysvėse. O tradicinių gėlių darželių rūšys? Nei akademiniams Botanikos sodui, nei ūkininkui, nei agroturizmo sodybai šitie klausimai nerūpi, ir jeigu Nacionaliniame parke atsiranda koks entuziastas, tai niekas neturėtų jam šito trukdyti. Tradicinį kraštovaizdį būtina saugoti su visomis mažiausiomis detalėmis, nes ta menka patvorių žolė kartais porina ne tik apie mūsų sodiečių buitį patirtį, bet ir apie pasaulėjautą. Ir taksolė, ir kalakutė priklauso būti tokia pat svarbi kaip ir iškilmingoji šventagaršvė prie skaidraus šaltinio. Bet juk šitaip –

ne tiktai Dzūkijoje. Tokia buvo pradžia: nieko dar nepadaryta, o visi jau tave ragina, skatina, ir tų įdomiausių klausimų ratas plečiasi vos ne kasdien. Šiaulių universiteto botanikos sodo direktorė Vida Motiekaitytė dar ir šitaip paakino: visoje Europoje dabar aiškiai stebimas Botanikos

Šios publikacijos autorius H. Gudavičius (kairėje) su rašytoju L. Gutausku

Brolių Černiauskų nuotr.

sodų renesansas – kuriami nauji sodai, dendrologinės kolekcijos, gėlynai. Taip yra todėl, kad vis didėjantys javų ir daržovių derliai nieko jau nebestebina, ir žmonėms natūraliai norisi kitokios veiklos ir kitokių rezultatų. Šitokią Vidos Motiekaitytės mintį labai netikėtai (ir truputį keistai) papildė tada ir toks pranešimas: Rumunijoje kuriamas grandiozinis Drakulos parkas, kuriame bus daug linksmų atrakcionų ir „gyvų“ pabaisų. Projektuojama, kad visi įrenginiai kainuos net 120 milijonų dolerių. Žalieji jau protestuoja prieš šitokią gigantomaniją.

Gera, kad mums tokie pavojai negresia, kad nuo tos europinės prabangos mus saugo kuklūs biudžetiniai pinigai. Gamtos sukurtas erozinių raguvų ir šaltinių grožis yra svarbiau nei koks nors milžiniškas literatūrinio herojaus parkas. Mes patys dar šito lyg ir neįsivaizduojame, bet svečiai iš tos pačios turtingosios Europos mums sako, kad esame labai turtingi, išsaugoję pirmąjį kraštovaizdžio fragmentus.

5. Teorija yra sausa šaka

Pokalbis Marcinkonyse apie mūsų Parko zonavimą ir būsimą Botanikos sodo idėją prasideda taip, tarsi mes, Parko darbuotojai, būtume tiktai vykdytojai, o visi konceptualūs sprendimai gali ateiti tik iš Vilniaus. Dzūkijos nacionalinio parko projekto korektūros vadovas ir funkcinio zonavimo autorius profesorius Paulius Kavaliauskas kalba griežtai: mažas Botanikos sodas gali būti, bet ne Liškiavos kraštovaizdžio draustinyje. Galėtų būti, tęsia profesorius, prie Merkinės, prie tų ežerėlių – ir privažiavimas geras, ir didieji keliai netoli, juk reikės rodyti, o ne patiemis džiaugtis pasislėpus kokiame Krūčiaus kanjone. Gamtinio požūriui Stangės aukštupys būtų irgi tinkama vieta. Pauliui Kavaliauskui priitaria ir Giedrius Daniulaitis: tokio sodo svarbiausia funkcija

ja turėtų būti pažintinė, mokomoji, todėl realiausia galvoti apie Merkinės apylinkes.

Mes galvojome apie visus variantus, ir mūsų sustojimas prie Krūčiaus yra galutinis. Bet svečiams šito aiškinti lyg ir nebėra kada, nes garbingoji profesūra po šito trumpo pokalbio lekia dar kažkur – jie iš karto dirba kelis darbus. Laimė, kad landšafto architektas Alvydas Mituzas patyliukais man taip pašnibždėjo: darykit prie Krūčiaus, tik po truputį, kad akis priprastų prie pasikeitimų, o kokius introductus galima ir paslėpti, ten vietos yra, svarbesnis yra kitas dalykas – tęstinumas. Kodėl sunyko Navidansko parkas Žemaitijoje? Jis buvo reikalingas, kol buvo vežami ir vaišinami visokie valdininkai, o dabar skursta, nes nebėra žmogaus, kuris galėtų pratęsti darbus.

Pokalbis buvo trumpas ir formalus: projektuotojams reikėjo, kad jų darbai nesipriešintų Parko direkcija ir vietos bendruomenė. O pagrindinis mūsų argumentas – ar svarbiau yra gyvas kraštovaizdis su saikingu senoviniu žmogaus ūkiu, ar agresyviai plintančių rūšių pasyvi apsauga pirmąjį kraštovaizdžio fragmentą – lieka neišgirsitas. Juk ir Krūčius nelabai seniai suko Miko Šimkonio malūno girtas, čia važiuo valstiečiai iš aplinkinių kaimų, bet upelio slėnis buvo ir gražus, ir turtingas. Šis prieškarinio Lietuvos ūkininkas buvo giriamas už darbštumą ir raštingumą. Jis laikė bites, šventėms pats pasigaudavo žuvies, kartu su Antanu Karlonu organizavo talkas ir išgrindė akmenimis kelius, vedantį iš Liškiavos į Riečius, nes čia buvo liškiaviškių laukai, o į statų smėlio šlaitą arkliai neįtraukdavo vežimų su mėšlu. O dar anksčiau dominikonų vienuolyno sode augo ne tik vaismedžiai, bet ir vaisžolės. (Bažnyčios meno istorikas Ignas Šlapelis rašo, kad paskutiniai vienuolių vaismedžiai iššalo labai šalta 1939 – 1940 metų žiema.) Visuose

vienuolynuose tada žydėjo žolės gyduolės, nes vienuoliai gydėsi patys. Blogiausia, žinoma, kad neliko jokių užrašų, jokių archyvų, po paskutiniojojo Žečpospolitos padalijimo 1795 m. visa Užnemunė buvo prijungta prie Prūsijos, ir Liškiavos archyvas atsidūrė Seinuose... Kai bandai įsivaizduoti tą natūrinį vienkiemio, dvaro ar vienuolyno ūkį, nesunkiai pamatai, kiek čia buvo grožio ir supratimo. (Kraštovaizdžio draustinio nuostatai ir dabar, beje, nedraudžia ūkinės veiklos). Praėjo tik pusė amžiaus. Krūčiaus užtvankos poliūs dar galima surasti, bet buvusio tvenkinėlio šlaituose – nepradinami uosialapių klevų ir „kaukolytų“ brūzgynai. Juos teoriškai ir gina Liškiavos kraštovaizdžio draustinio nuostatai. Ir jeigu pabandai į tuos nuostatus pažvelgti kurybiškai, tik patyliukais šnibždantis mokslo žmogus tau gali ką nors patarti... Straujos upelis gerokai didesnis už Krūčių, užtat vanduo ten suko net tris malūnus. Ir ten siaurais keliukais važiuo sodiečiai į malūną, radosi lyg ir naujos terasės, bet visas nedidelio upelio slėnis buvo gyvas ir gražus. Dabar Straujos džiunglės saugo geomorfologinio draustinio statusą, ir minties apie galimybę atkurti buvusius tvenkinėlius ordinarinė gamtosauoga jau negalėtų toleruoti. Panašių pavyzdžių – daugybė. Mes esame tokioje geografinėje platumoje, kur miškų ir atvirų vietų santykis tiesiogiai priklauso nuo žmogaus veiklos. Ir pieva, ir miškapievė, ir ariama žemė, ir vienuolyno sodas taps mišku, jei tik žmogus neateis čia su plūgu ir dalgiu. Dabar tą procesą smarkiai pagreitina agresyvios ne mūsų krašto rūšys. Prapuola ne tiktai graži kraštovaizdžio mozaika, bet ir panoraminės vietos, iš kurių kadaise galėjai matyti trijų bažnyčių bokštus.

Tęsinys. Pradžia Nr. 30

Henrikas GUDAVIČIUS